

חנוכה בתלמוד-ירושלמי.

נמלא מאור, כי לחנוכה הקדש התלמוד-בבלי, אף אם לא מסכת שלמה כמו לפורים, לכל-הפחות איזה דפים במסכת שבת בפרק כמה מדליקין (מדף כא. ודלאה) — לא כן התלמוד-ירושלמי, שקבע מסכת שלמה לפורים, חג-גלותי, לא קבע לחנוכה, חג-ארץ-ישראל, למצער מקום מוגבל באיזה מסכת?

אמנם טעות היא בדי, «דבתלמוד ירושלמי אין שום זכר לנס חנוכה והלכותיה דעין מהפליגתא בנוסח ברכתה» (אוצר החיים תרפ"ה עמוד ט"א) — גם לא יתכן «שבתלמוד א"י כמעט לא נזכרו דיני חנוכה כלל לא בדברי התנאים ולא בדברי האמוראים ורק בבבל ש«עובדי האש» גזרו על מצוה זו וככל מצוה שמסרו ישראל צפוש עליה נתחזקה מאוד בידיהם ודקדקו הרכה בה, עיין שבת סוף כ"א ובתוספות בר"ה בשעת הסכנה» (לוי גינצבורג, גנזי שעכטער ספר א', עמוד 476, נויארק תרפ"ח) — כי באמת בא זכרונו כמה פעמים בתלמוד-ירושלמי, פה ושם, בדרך אגב. זהנה לקמתי משם כל המאמרים המסוורים על אדות חנוכה, והגני נותן אותם לפני דחכמים המתעניינים בעבודה זו, בצרוף הערותי, תקוני וחדושי.

א.

(מכנת ברכות פרק רביעי הלכה א) «רבי יצחק בר נחמן בשם רבי יהושע בן לוי יום הביסורים שחל להיות בשבת אף על פי שאין נעילה בשבת מזכיר של שבת בנעילה אוספון עליה ראש חדש שחל להיות בתענית ציבור אף על פי שאין נעילה בראש חדש מזכיר של ראש חדש בנעילה רבי סימון בשם רבי יהושע בן לוי שבת שחלה להיות בחנוכה אף על פי שאין מוסף בחנוכה מזכיר של חנוכה במוסף אוספון עליה ראש חדש שחל להיות בחנוכה אף על פי שאין מוסף בחנוכה מזכיר הוא של חנוכה במוסף».

בדפוס קושטנטינא «שבת שחלה בחנוכה... ר"ח שחל להיות בחנוכה... מזכיר של חנוכה במוסף». בתוס' רי"ח ברכות דף ל"א ע"ב «רבי סימון בשם רבי יהושע שבת שחל להיות בחנוכה... ומזכיר של חנוכה...» בכי"ר «אף על פי שאין שם מוסף».

בספר ניר (וורשא תרל"ה) העיר: ר"ח שחל להיות בחנוכה לא הו"ל למימר בהאי לישנא אלא שבת של חנוכה ר"ח של חנוכה דלעולם הם באים בחנוכה. המאמר הזה מובא גם בירושלמי תענית פרק רביעי הלכה א. אמנם שם הוא כתוב בתוך המאמר «רבי יצחק בר נחמן בשם רבי יהושע בן לוי יום הכיסורים וכו'» קודם «אוספון עליה ראש חדש שחל להיות בתענית ציבור וכו'», והמימרא «אוספון

עלה ר"ח שחל להיות בתוכה אף על פי שאין מוסף בחנוכה מזכיר הוא של חנוכה במספא ליתא שם. וכן ליתא בירושלמי ברכות לר"ש סיריליאו (מגנצא תרל"ה). ור' בער ראמנער לא דרגיש בזה ב"אהבת ציון וירושלים» שלו.

ובאמת נדפסה זו לית בה חידושא. כי גם במאי ד'אוספון עליה ר"ח שחל להיות בתענית ציבור וכו' דרגיש בעל פני משה שם, מהו הרבותא יותר בר"ח משבת שחל להיות ביום הביסורים, ופירש: «דאפי' ר"ח שאינו חמור כשבת אם חל להיות בתענית ציבור שגזרין על הגשמים ובא ר"ח בתוכן ותפלת נעילה נודגת בת"צ מוכרין של ר"ח בנעילה», אבל בחנוכה כיון דאיתמר «אף על פי שאין מוסף בחנוכה מזכיר של חנוכה במספא», א"כ מה לי במוסף שבת של חנוכה ומה לי במוסף ראש חודש של חנוכה?

וראיתי במספר נועם ירושלים (ווילנא 1863) דף ח' שחידש: «נראה לי לבאר הידושלמי. והוא דקאמר תחילה יום הביסורים שחל להיות בשבת אף על פי שאין נעילה בשבת מזכיר של שבת בנעילה. אוספין ע"ה ראש חודש שחל להיות בתענית אף על פי שאין נעילה בשל ר"ח מזכיר של ר"ח בנעילה. דמאי קאמר אוספין עלה ומהו הרבותא יותר בר"ח שחל להיות בתענית. והס"מ נדחק בזה. ע"כ נראה לי לבאר ע"ס מאי דאמרינן בשבת (ד' כ"ד) איבעיא להו מהו להזכיר של חנוכה במספין כיון דלית בי' מוסף בדידי' כו' או דילמא יום הוא שנתחייב בארבע תפלות כו' וא"כ כיון דכל עיקר החיוב הוא משום יום הוא שנתחייב כד' תפלות. (פ"י אע"פ שאין החיוב הוא משום חנוכה רק משום שבת אעפ"כ כיון שס"מ יום הוא שנתחייב כד' תפלות. ע"כ צריך לומר של חנוכה). וע"כ אומר בירושלמי נמי דיוה"כ שחל להיות בשבת אע"פ שאין נעילה בשבת מזכיר של שבת בנעילה. והמעם הוא משום דיום הוא שנתחייב בנעילה. וע"כ כיון שהיום הוא של שבת צריך לומר של שבת אבל בר"ח שחל להיות בתענית הא דמתענין באותו יום הוא רק מפני עצירת גשמים אבל ה' גשמים יורדים בשבת קודם חצי היום לא היו משלימין וא"כ תענית ציבור אינו שייך כל כך להיום אלא דאם הוא תענית ציבור צריך להתפלל. ע"ז אומר דאפילו בתענית ציבור אמרינן דכיון שצריך להתפלל נעילה באותו יום אמרינן ג"כ דיום הוא שנתחייב. וע"כ צריך לומר של שבת בנעילה. דאפילו בתענית ציבור נמי אמרינן דיום הוא שנתחייב בתפלת נעילה. וע"כ אומר בירושלמי אוספין עליה ר"ח שחל להיות בתענית ציבור כו' דאמרינן דצריך לומר של ר"ח. וכן הא דקאמר ר' סימון בשם ריב"ל שבת שחל להיות בחנוכה אע"פ שאין מוסף בחנוכה מזכיר חנוכה במוסף אוספין עליה ר"ח שחל להיות בחנוכה אף על פי שאין מוסף בחנוכה מזכיר כו' איפשר נמי ודרכותא הוא מחמת ששבת מיוחדת היא לאותו יום ע"כ אמרינן דיום הוא שנתחייב כד' תפלות משא"כ ר"ח אינו מיוחד דווקא לאותו יום. דהא איפשר שיארע בשנה אחרת ביום אחר אלא גחמת שאירע באותו יום אעפ"כ אמרינן דיום הוא שנתחייב כד' תפלות».

גברא רנה קא חזינא וחידושיה לא קא מסתכרא. ודלא גם יום הביסורים אינו מיוחד דווקא לאותו יום שחל להיות בשבת, והא בשנה אחרת יחל ביום אחר ועכ"ז אמרינן «יום הוא שנתחייב בארבע תפלות», א"כ מאי הסיסו בר"ח שחל להיות בת"צ? (ומ"ש «וע"כ צריך לומר של שבת בנעילה», נראה דטעות סופר היא, וצ"ל אע"כ צריך לומר של ר"ח בנעילה».)

ולי נראה, דאפילו אם נאמר דר"ח שווה לשבת, שסיד הגיסו עליה ראש חדש שחל להיות בת"צ, כי זכרון של שבת לחד וזכרון של ראש חדש לחד, ואשמעונין דלאו דווקא זכרון של שבת מזכירין בנעילה כי גם זכרון של ראש חדש מזכירין בנעילה, משא"כ כשאיתמר דזכרון של חנוכה מזכיר במוסף, אף על גב דליכא מוסף בדידה, אם כן לא שנא במוסף של שבת ולא שנא במוסף של ראש חדש? — ועל כן השמיטוה.

ובבבלי שבת כ"ד. «איבעיא להו מהו להזכיר של חנוכה במוספין כיון דלית ביה מוסף בדרידה לא מדכרינן או דילמא יום הוא שחייב בארבע תפילות רב הונא ורב יודנה דאמרי תרווייהו אינו מזכיר רב נחמן ורבי יוחנן דאמרי תרווייהו מזכיר אמר אביי לרב יוסף הא דרב הונא ורב יהודה דרב הוא דאמר רב גידל אמר רב ראש חדש שחל להיות בשבת המספיר בנביא בשבת אינו צריך להזכיר של ראש חדש שאילמלא שבת אין נביא בראש חדש מי דמי התם נביא בדר"ח ליכא כלל הכא איתיה בערבית ושתרית ומנחה אלא להא דמיא דאמר רב אחרבוי אמר רב מתנה אמר רב יום טוב שחל להיות בשבת המספיר בנביא במנחה בשבת א"צ להזכיר של יום טוב שאילמלא שבת אין נביא במנחה ביום טוב ולית דלכתא ככל הגי שמעתתא אלא כי הא דא"ר יהושע בן לוי יום הכסורים שחל להיות בשבת המתפלל נעילה צריך להזכיר של שבת יום הוא שנתחייב בארבע תפילות קשיא דלכתא אהלכתא אמרת דלכתא טריב"ל וקיימא לן דלכתא כרבא דאמר רבא י"ט שחל להיות בשבת שליח ציבור היורד לפני התיבה ערבית אינו צריך להזכיר של יום טוב שאילמלא שבת אין שליח ציבור יורד ערבית כיו"ט הבהשתא התם ברין הוא דאפילו בשבת נמי לא צריך ודכנן הוא דתקוני משום סכנה אבל דבא יום הוא שנתחייב בארבע תפילות».

רש"י פירוש: «של חנוכה במוספין. בתפלת מוספין דשבת ור"ח שנתוך ימי חנוכה מהו להזכיר על הגיסים בהודאה». ולא חילק בין שבת לר"ח, דאם מדכרינן חנוכה במוסף, אף על פי שאין מוסף בדרידה, אם כן לא שנא במוסף של שבת ולא שנא במוסף של ר"ח, כמו שאמרנו לעיל. (והשווה פי' רבינו חננאל שבת שם ובסוף יומא).

ונראה כי בבבלי לא ידעו מהאמר של «רבי סימון בשם רבי יהושע בן לוי שבת שחלה להיות בחנוכה וכו' ר"ח שחל להיות בחנוכה וכו', דמוכא כאן בירושלמי, דאילמלא ידעו, לא היו מדייקין דלית דלכתא כהני שמעתתא» «הא דא"ר יהושע בן לוי יום הכסורים שחל להיות בשבת וכו'». דהא לדברי רבי סימון בפירוש אמר רבי יהושע בן לוי «שבת שחל להיות בחנוכה וכו'», — ומכאן ראייה כי בבבלי לא ראה את הירושלמי.

עוד יש לשום לב, כי בירושלמי לא נאמר טעם דלכתא «אע"פ שאין מוסף בחנוכה מזכיר של חנוכה במוסף», אולם בבבלי משמע דאי לאו טעמא דיום הוא שחייב בארבע תפילות, לא הי' מזכירין של חנוכה במוספין, דכיון דלית ביה מוסף בדרידה לא מדכרינן».

אמנם בטעמא «יום הוא שחייב בארבע תפילות» מצינו בספרי רבותינו הראשונים ב' פירושים:

רש"י פירוש: «בד' תפילות. ערבית ושתרית ומוסף ומנחה וכיון שחובת

תלמוד ירושלמי

תפלה זו היום אינה סחותה משאר תפלות של יום». וכ"כ בעל המאור שבת ס"ב: «מעמיה דריב"ל יום הוא שנתחייב בדי תפלות כלומר מתוך שנתחייב בשלש תפלות נתחייב אף ברביעית». וסוגית הבבלי הכי משמע. דדחי «מי דמי דתם נביא בדר"ח ליכא כלל הכא איתיה בערבית ושחרית ומנחה». ופירש"י: «הכא איתא בערבית ושחרית ומנחה. וכיון שהיום מצויב בארבע תפלות כזו כן זו».

אבל ת"טב"ן במלחמת ה' כתב: «ואין הסי' הזה בס' המאור אלא פתוי דכרים שאין הלשון הזה יום הוא שנתחייב בחמש תפלות אלא לומר שכל התפלות שביום תוכה ליום זה הן באות ובכולם צריך הזכרתו של יום שדוא שבת ויום דביסורים וכו'».

וראה בראש יוסף במסכת שבת כד. «ומזה למד בעל המאור ו"ל דקיי"ל כרב גידל מדריב"ל גיפא מדנתן טעם יום שנתחייב וכו' הא לא"ה אין מזכיר ומלחמת כתב כי הזירוש יום כלומר כל מה שמתפלל באותו יום זוכר כו' ולאו משום פתחה ומשי"ה ליתא לדרב גידל וזוכר ר"ח בהפסוקה שבת».

וכיון דבירושלמי לא נזכר טעמא «יום דוא שחייב בארבע תפלות», וראי לאו משום שלא תהי' פתחה משאר תפלות דוא מזכיר של חנוכה במוסף של שבת ור"ח, כי אם משום שכל מה שעליו להתפלל באותו היום צריך להזכיר בו של חנוכה.

ואולי על זה סמך הרמב"ם הלכות תפלה פ"ב ה"ו דלית הלכתא כרב גידל, ואם חל ר"ח להיות בשבת המפסיד בנביא מזכיר ר"ח בברכה זו כמו שמוזכר בתפלה, כיון דבירושלמי ליתא טעמא ד«יום דוא שחייב בארבע תפלות», וחייב הזכרה דחנוכה במוסף של שבת ור"ח היא משום שעליו להתפלל באותו היום תפלה זו, א"כ משמע דלית הלכתא כרב גידל, דכיון שעליו להפסיד באותו יום מחיוב להזכיר ר"ח. (ולרש"י והרי"ף דפסקו כרמב"ם, עלינו לדחוק על סי' באורו של המלחמת, אחרי כי ה' סמכו דבריהם אסוגיית הבבלי שכתב טעמא דריב"ל ד«יום דוא שחייב בארבע תפלות». והבן).

אמנם יש לי עיון ברמב"ם הלכות תפלה פרק ב' ה"ג: «בחנוכה... מוסיפין בהודאה על הניסים. שבת שחלה בחנוכה (מזכיר) [מזכיר] על הניסים במוסף כמו שמוזכר בשאר תפלות». ונשמט מפסקו דמזכיר על הניסים במוסף של ראש חדש להיות בחנוכה? (וראה בטור אור"ח סימן תרפ"ב).

והנני מציין גם לססיקתא רבתי פרשה ד': «למדני רבינו ראש חדש שחל להיות בחנוכה הואיל שאין תפילות המוספין בחנוכה מי שהוא מתפלל תפילת המוספין מה שידא צריך להזכיר של חנוכה למדנו רבותינו אמר רבי סימון בשם רבי יודישע ראש חדש שחל להיות בחנוכה אע"פ שאין מוסף בחנוכה אלא בר"ח צריך להזכיר של חנוכה בתפילת המוספין שבת שחלה להיות בחנוכה אע"פ שאין מוסף בחנוכה אלא שבת צריך להזכיר של חנוכה בתפילת המוספין וכו'».

ברור שסמך אהך ירושלמי שלפנינו וצ"ל «בשם רבי יודישע [בן לוי]» — ולנוסחתו קדם הדין דר"ח שחל להיות בחנוכה לשבת שחל להיות בחנוכה. וזאת ראייה לדברינו לעיל כי אין קדימה למוסף של שבת למוסף של ראש חדש.